

KOPECZNY ZSUZSANNA

Volt-e Temesvárnak védőfala?

Temesvár a Duna-Tisza-Maros köz legfontosabb települése a középkorban. A 19–20. század fordulója táján megjelenő városmonográfiák napjainkig alpmunkáknak számítanak. A legújabb, tudományos kutatáson alapuló várostörténetet éppen ünnepeltünknek, Petrovics Istvánnak köszönhetjük. Munkásságának fontos részét képezte és képezi az említett régió és ezen belül főképpen Temesvár középkori múltjának vizsgálata.

Dolgozatunk egy olyan okleveles adat kapszán készült el, mely furcsa módon szinte észrevétlen maradt a Temesvár történetével foglalkozók körében. Temesvár városfalának talán eddigi egyetlen ismert okleveles említése a Mohács előtti időszakból 1500–1502 között kelt és Somi Józsa temesi ispán és Alsó Végek főkapitánya végrendeletében találkozunk vele.¹ A forrással építészettörténeti vonatkozása miatt Entz Géza foglalkozott, aki különös tekintettel a nagyvázsonyi templomra vonatkozó utasításoknak szentelt figyelmet. Hasonló érdeklődés folytán került aztán jóval később Kulcsár Beáta kutatásának fókuszába.²

Somi Józsa Kinizsi Pál neveltjeként került annak halála után a temesi ispánság élére 1494-ben. Elődjéhez hasonlatos módon ő is komolyan kivette részét a törökellenes harcokból. Végrendeletének megírását is minden bizonnyal ez a körülmény váltotta ki.³

Rátérve a forrás tartalmára, Somi Józsa végrendeletében az áll többek között, hogy Temesvár városának tanácsára 500 aranyforintot hagy azzal a céllal, hogy az általa megkezdett erődítési munkálatokat folytassák: „*quod illos florenos quingentos dent iudici et iuratis de Themeswar, ut ex quo dei voluntate murum ciuitatis construere nos incepimus, quit-quit cum illis florenis quingentis laborare possunt et construere, laborent et construant*”.

A Temesvárra vonatkozó késő középkori és kora újkori források pontos értelmezésének egyik legnagyobb nehézsége, hogy legtöbbször nem tudjuk, mire utalnak: a belső várra vagy a városra? Somi Józsa végrendelete ilyen szempontból teljesen egyértelmű, konkrétan megnevezi, hogy a város falait kell felépíteni, illetve a munkálatokat folytatni és befejezni. Az is érdekes részlet, hogy a pénzt a város tanácstestületére hagyja és nem a várnagyra.

---

¹ DL 30 241.

² Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. *Művészettörténeti Értesítő* 2. évf. (1953) 171–175.; Kulcsár Beáta: Magyar nemesi végrendeletek a középkorban. *Belvedere* 20. évf. (2008) 1–2. sz. 58–78.

³ Entz Géza: Középkori végrendeletek i. m. 172.

A város történetére vonatkozó oklevelek hiányossága miatt sok ponton még mindig a feltételezések szintjén állunk. Az utóbbi években a belváros területén végzett régészeti feltárások némileg segítettek a helyzeten, de a legfontosabb kérdésekben még mindig nem sikerült előrelépni. Ahhoz, hogy Temesvár fallal való megerősítésének kérdését boncolgathassuk, szükségesnek tartjuk az alábbiakban ismertetni a település fejlődésének főbb ide vágó momentumát.

A Kubinyi András által kidolgozott városhierarchia szerint a 33 centralitási ponttal rendelkező Temesvár a Magyar Királyság másodrangú városai alkotta csoport végén kapott helyet. Ez főként a királyi földesúri városnak számító Temesvár geostratégiai elhelyezkedése által meghatározott jellegével magyarázható, hiszen a délkeleti határvidék központjaként már a 14. század végétől, az első török betörések óta inkább katonai jelentőségre tett szert. Temesvár végvár és a Balkán felé irányuló katonai hadjáratok kiindulópontja lett.

Temesvár oklevelekkel adathozható múltja 1177-ig vezethető vissza, amikor először említik a vár uradalmához tartozó falvakat.⁴ Késő középkori és kora újkori térképek alapján a város topográfijával foglalkozó kutatók az ispánsági várat a jelenlegi belváros déli részére helyezik. Ezt a feltételezést azonban régészeti kutatásokkal eddig még nem sikerült bizonyítani. A hagyomány Szentkláray Jenőtől ered, aki a 18. század elején készült Seuter-féle térképet és vedutákat használva kiindulópontként visszavezette a vár alaprajzát a hódoltságkori állapotoktól az Árpád-korig.⁵ Szentkláray azt tartotta, hogy az Anjou-korban Temesváron egy ikervár létezett. Az ispánsági várat szerinte I. Károly kőből átépítette, ugyanakkor magának rezidenciául egy különálló várat, kastélyt emelt az előbbi vár déli oldalán található szigeten, mely felvonóhíddal csatlakozott az előbbihez.

Tagadhatatlanul Szentkláray érdeme, hogy az 1902-es javítási munkálatok alkalmával a lőszertár (Hunyadi kastély) alapfalai alatt előkerülő maradványokat I. Károly palotájával hozta kapcsolatba. Az utóbbi évtizedben a helyszínen végzett nagykiterjedésű feltárások igen jelentős eredményekkel jártak és több konklúzió megfogalmazására, illetve az eddigi elméletek megkérdőjelezésére adtak lehetőséget. A régészeti leletek alapján egyrészt sikerült azonosítani a középkori belső vár különböző építési periódusait. Ugyanakkor az is felmerült, hogy az oklevelekben szereplő ispánsági vár talán éppen ezen a helyen állhatott, I. Károly pedig azt használta fel rezidenciájára kiépítésére. Ahogy azt már korábban is megfogalmaztuk, kevésbé hihető, hogy a hatalmas konszolidációjáért harcoló fiatal királynak módjában állott volna egyszerre két várat felépíteni rövid temesvári tartózkodása alatt.⁶

Királyi székhelyként a település minden bizonnyal jelentős fejlődésen ment keresztül, királyi támogatottsága pedig főként katonai szempontból fontos földrajzi elhelyezkedése miatt a későbbiekben is jelentős volt. A kereskedelem betöltött szerepe ugyancsak fontos.⁷ Temesvár a mezővárosi szintet valamikor a 14. század első felében érthette el. Minden-

⁴ Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyv alakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *LtK* 33. évf. (1962). 213. „*villa Sep...et villa Urman Demesiensis castris*”.

⁵ Az elmélet ingatag voltára már másutt felhívtuk a figyelmet, ehelyütt nem mélyedünk további részletekbe. Kopeczny Zsuzsanna: *The Medieval Castle and Town of Temeswar (Archaeological Research Versus Historical Testimonies)*. *Castrum Bene* 12. Ljubljana, 2014. 277.

⁶ Kopeczny Zsuzsanna: *Reședința regală medievală de la Timișoara. Analele Banatului*. S.N. 21. évf. (2013), 219.

⁷ Pálkó Tamás: *Erdély, Máramaros és a Partium központi helyei és városai az Anjou-korban. Belvedere* 24. évf. (2012) 117–124.

esetre 1346-ban már *civitasként* szerepel egy oklevélben és ebben a minőségben tűnik fel leggyakrabban.⁸ Egy 1342-ben kiadott levélben Balázs, Benedek temesvári vámszedő famulusa ura nevében tiltakozik az ellen, hogy Temesvár polgárai kötelességüknek nem tettek eleget, pedig a királyi levélben az áll, hogy a temesvári hidak javítása és építése az ő feladatkörük.⁹ A királyi levél, amelyre Benedek vámos famulusa utal, minden valószínűséggel privilégium lehetett, amely azonban nem maradt fenn az utókor számára.¹⁰ Úgy tűnik, hogy I. Lajos volt az, aki 1365-ben címert adományozott a városnak.¹¹ Márpedig ha a datálás helyes, akkor Temesvár az első címeres városok sorába tartozik. Ekkor akár városfal emelését is engedélyezhette, de erre konkrét adatunk nincs, csupán ha az előbb már említett 1346-os *civitasként* való említését a városnak ilyen értelemben is számon tartjuk. Az 1351-es királyi rendelet értelmében teljes jogú városoknak számítanak azok a városok, amelyek nincsenek a várnagynak alávetve. A kérdésben Kubinyi András árnyaltabb értelmezésre int és Temesvár példájából kiindulva azt állítja, hogy voltak olyan erősített királyi városok, melyek bizonyos mértékben alá voltak vetve a várnagynak.¹² Az 1370-es évektől a fallal nem rendelkező városok egyre inkább *oppidumként* szerepelnek a forrásokban. Engel Pál szerint a 15. századra ez a terminológia megszilárdult és a *civitas* megnevezés rendszerint ekkor már csak fallal védett településeket illetett.¹³ A „királyi szabad városok” problémáját tárgyalva Kubinyi András megállapította, hogy a magyarországi nem szabad királyi városok státusa nem teljesen tiszta és léteztek köztes kategóriák, esetek is. Illetve az ő megfogalmazásában „a fallal övezett város nem mindig szabad, a szabad város sem mindig királyi.”¹⁴

Közigazgatásilag Temesvár az esküdtbírákból álló városi tanács és bíró irányítása alatt állott. A 14. század végétől, a fenyegető török veszély megjelenésével azonban a temesi ispán hatásköre bizonyos ügyekben a város igazgatására is kiterjedt.¹⁵ Ozorai Pipó, aki 1404-től 1426-ban bekövetkező haláláig viselte az ispáni tisztelet, Zsigmond királytól adományba, helyesebben szolgálati birtokként kapta Temesvárt.¹⁶ Ozorai biográfusa, Poggio azt jegyezte le Temesvárról, hogy polgárai igencsak elhanyagolták és ő volt az, aki fallal

⁸ Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged, 2008. 112.

⁹ DL 87 125. Kiadja: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alá rendezte Ortway Tivadar. I. 1183–1430. Pozsony, 1896. 71., 39. sz. Regesztáját közli AKO XXVI. 78. 49. sz.

¹⁰ A középkori Temesvárra vonatkozóan – úgy tűnik – egyetlen kiváltságlevél sem maradt fenn.

¹¹ Vajay Szabolcs: Temesvár Anjou-kori címere. Ltk 46. évf. (1975).; Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 113.

¹² Temesvár esetében a megyés ispánról van szó, akit persze várnagya helyettesített, illetve ő látott el bizonyos feladatköröket. Erre az alábbiakban még kitérünk.

¹³ Engel Pál: The Realm of Saint Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526. London, 2005. 254.

¹⁴ Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In: Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv 1. Bp., 2006. 55.

¹⁵ A 15. században például a temesváriak erdélyi városok polgáraival jelentkező vitáiban nem a város bírójára, hanem a temesi ispánra volt az illetékes. Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 113., 18. jegyzet.

¹⁶ Ozorai életrajzírója, Poggio adományként írja le.

megerősítette.¹⁷ A forrásból teljesen pontosan nem derül ki, hogy a várról vagy a városról van-e szó. Az olasz nyelvű fordítás inkább a várra enged következtetni. A történetíró által lejegyzett adatot a történészek általában a fentebb felvázolt ikervár-elmülethez kapcsolták és a második, a városban található vár átépítéseként értelmezték.¹⁸ Ha abból indulunk ki, hogy ez a vár nem létezett, úgy gondoljuk, hogy számolnunk kell a város 15. század eleji fallal való megerősítésének lehetőségével. Feltételezésünket Poggio megjegyzésén kívül egyéb adattal nem tudjuk alátámasztani, viszont több ténnyel is indokolhatjuk. Egyrészt ismeretes, hogy Ozoraira hárult a délkeleti határvonal megerősítése, amely során a Dunát védő várak láncolatát építette ki. Ehhez rendelkezésére állt aránylag hosszú ispánsága, és ami még fontosabb, a szükséges anyagi fedezet. Ugyanakkor tudjuk, hogy az 1390-es években és a 15. század elején bekövetkezett török portyák közvetlenül Temesvárt is érintették. Erről maga Zsigmond király is nyilatkozott az 1397-es temesvári országgyűlésen. Úgy gondoljuk, hogy a temesvári országgyűlés, illetve az azt követő intézkedések, konkrétan az 1405-ös királyi rendelet olyan momentum lehetett, amikor Zsigmond a régiót érintő közvetlen török veszély hatására elrendelhetette Temesvár megerősítését. Annak ellenére, hogy nincs biztos közvetlen bizonyítékunk arra vonatkozóan, hogy Temesvár is képviselve lett volna a tanácskozáson, ez teljesen nem zárható ki Ozorai Pipó miatt.¹⁹ Ugyancsak Ozorainak, illetve feleségének, Barbarának városépítő tevékenységéhez kell kötni az egyik temesvári ispotály létrehozását. Egy 1433-ban kelt oklevélből az derül ki, hogy a városban ekkor már két ispotály is létezett. Egyiket a városon belül építették a polgárok, a másodikat, mely a 'Tízezer vitéz' védnöksége alatt állott, Ozorai Pipó özvegye alapította *extra oppidum Themeswar*.²⁰ Az oklevél szövegét olvasva felmerül a kérdés, hogy a településen kívüli megfogalmazás értelmezhető-e *extra muros*ként, s ha igen, akkor miért nem használták ez utóbbi megfogalmazást?

Ozorai után Hunyadi János kapta honorként V. Lászlótól Temesvár várát és uradalmát. Az átíratban megmaradt, 1455. augusztus 8-án kiadott adománylevélben konkrétan csak a vár és annak uradalma szerepel.²¹ Márpedig a város nem volt az uradalom része. Míg a királyi vár birtoka az idők során folyamatosan csökkent, a város birtoka nagyjából változatlan maradt. Az okleveles anyagból arra lehet következtetni, hogy a vár uradalmához a megyében szétszórta birtokok, települések tartoztak. A város uradalma azzal közvetlen szomszédos volt, a közelben elhelyezkedő falvak alkották. Némely esetben a két uradalom osztozott egy-egy birtokrészen, illetve egyiktől a másikhoz került át. A temesvári vár és ura-

¹⁷ Poggio, Jacopo: Vita di messer Filippo Scolari cittadino Fiorentino per soprano me chiamato Spano. Olaszra fordította Fortini, Bastiano. *Archivio Storico Italiano*, 4. évf. (1843) 1. sz. 179.; Magyar fordítása: Teke Zsuzsa: Egy 15. századi karrier története. Jacopo di Poggio: Filippo Scolari élete. *História* 5. évf. (1983) 1. sz. 31. Fentebb már említettük, a 14. század közepén arról kelt panasz, hogy a polgárok elhanyagolták a város hídjainak a felújítását, javítását.

¹⁸ Hategan, Ioan: Das mittelalterliche Schloss von Temesvár und die von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Schlösser. In: Cabello, Juan szerk.: Várak a későközépkorban. *Castrum Bene* 2 (1990). Bp., 1992. 268–269.

¹⁹ Nem kimondottan Temesvárra vonatkozóan, de Mályusz Elemér is utalt arra, hogy Szeged és Debrecen példájából kiindulva más hasonló rangú délvidéki városok is jelen lehettek a megbeszélésen. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 166–167.

²⁰ Lukacsics: XV. századi pápák oklevelei. 1931–1938. II. 147. sz. regeszta. Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 266.

²¹ Kiadja: Teleki X. 1853. 479–481. Pesty Frigyes: Oklevelek i. m. 290. 251. sz.

dalma az Anjou-kortól az ispáni tiszt honorbirtoka volt, ugyanakkor többnyire ebből az uradalomból szakított ki a király kisebb birtokokat, falvakat, hogy híveit megjutalmazza. 1456-ban a király Temesvár várát és uradalmát 20 000 forint ellenében zálogba adta Hunyadi Jánosnak.²² Nem teljesen egyértelmű, hogy a zálog a városra is vonatkozott vagy sem. Hasonló módon Hunyadi Szegedet is megkapta, ez esetben azonban világosan fogalmaz az oklevél és a vár említése után külön kitér Szeged mezővárosra is.²³ A királynak végül nem sikerült a zálogot kiváltani, így Temesvár az örökös Hunyadi-birtok részévé vált, viszont minden jel szerint a 15. század végétől újra királyi birtokként kell számon tartani.²⁴ Petrovics István felfigyelt arra, hogy a Hunyadi Jánosra jellemző városbarát politikának Temesvár irányában nincs nyoma az írott forrásokban, de a nagymértékű oklevélpusztulás miatt ilyen jellegű tevékenysége természetesen nem kizárt.²⁵

1478-tól Kinizsi Pál került Temes vármegye ispáni méltóságába és Mátyás király az Alsó Rések kapitányává is kinevezte. Berkeszi István monográfiája nyomán Telbisz Károly, Temesvár polgármestere, majd mások is átvették azt a „hagyományt”, amely szerint II. Ulászló idején Temesvárt megerősítették, anélkül, hogy ezt okleveles bizonyítékkal alátámasztották volna.²⁶ Ide illeszkedik be lényegében Somi Józsa végrendelete.

További számottevő középkori adatok hiányában vizsgáljuk meg a továbbiakban a kora újkori írott forrásokat. Ferdinánd király és Izabella királyné kiegyezése folytán Temesvárt 1551-ben Szapolyai János király özvegye átadta a királynak. Az 1551-ben Lippa visszahódítása és a Temesvár ellen indított sikertelen megtorló török ostrom után Ferdinánd e végvárakhoz rendelte megerősítésük végett az éppen szolgálatában álló Sigismondo Prattovecchio da Pisa olasz építész.²⁷ Temesvárról szóló jelentése augusztus 19-én kelt, amelyben beszámolt a királynak a vár és a város állapotáról, valamint javaslatairól. Prattovecchio beszámolója a legfontosabb kora újkori forrás Temesvárt illetően, hiszen még középkori állapotokról kapunk némi betekintést. Az építész Ferdinánddal folytatott levelezéséből azt is tudjuk, hogy Temesvárról és Lippáról rajzokat is készített, amelyek azonban sajnálatos módon nem maradtak fenn.²⁸ Márpedig ezek lennének a két város és vár feltehetően legkorábbi valóságghú grafikus ábrázolásai. Mindenesetre leírásában az áll, hogy Temesvár városát két oldalról, mégpedig délről és keletről téglafal övezi.²⁹ A falról néhány részletet is közölt: négy láb széles volt és jó állapotú, magassága változó. A nyugati, északi és részben a keleti oldalán „magyar módra” épített palánk védte a települést. Ugyanez az adat Aldana spanyol zsoldosvezér fivérének emlékirataiban is megtalálható, aki azt írta, hogy Temesvár városát

²² DL 24 764.

²³ Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 98.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 99.

²⁶ Berkeszi István: Temesvár szabad királyi város kis monographiája. Temesvár, 1900. 12. Hategan, Ioan–Boldea, Ligia–Țeicu, Dumitru (szerk): Cronologia Banatului 934–1552. Timișoara, 2006. 295. Ez utóbbiban az áll, hogy a 15. század végén pápai segítséggel egy újabb „védvonalat” építettek a vár köré.

²⁷ Az építész erdélyi tevékenységéről szóló legújabb írás P. Kovács Klára: Egy toszkán építész Erdélyben: Sigismondo da Prattovecchio da Pisa. Certamen II. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese–Bogdándi Zsolt–Weisz Attila. Kolozsvár, 2015. 383–403.

²⁸ P. Kovács Klára: Egy toszkán építész i. m. 388.

²⁹ Magina, Adrian: Fortificațiile Lipovei și Timișoarei în preajma cuceririi otomane (1551). In: *Analele Banatului*. Serie Nouă. Arheologie-Istorie XXI (2013), 303.

„*régi minta szerint emelt téglafal fogott körül*”.³⁰ Juan Villela Aldanáról is fontos megjegyezni, hogy az 1551-es első temesvári ostrom után, a török visszavonulását követően jött Temesvárra, tehát szintén egy szemtanú írását olvashatjuk, akit testvére is folyamatosan értesített a temesvári eseményekről. A török sereg érkezése előtt a temesvári védők megpróbálták valamelyest ellátni a várost védművekkel, mégpedig a városfalon kívül akartak ágyúállásokat, bástyákat emelni. Prattovecchio hét külső bástyával akarta megerősíteni a várost, azonban idő és pénz hiányában erről lemondott. Végül az ellenség közeledése miatt is a falon belül igyekeztek kazamatákat és árkokat ásni, földtöltéseket elhelyezni.³¹ Ekkor Temesvár később palánkoknak nevezett külvárosai még nem rendelkeztek semmiféle védművekkel, ezért azokat felgyújtották és a lakókat a városba menekítették át.³²

A török offenzíva a krónikákban is nyomot hagyott. Temesvárról az 1551–52-es ostrom alkalmával jegyezték fel adatokat a történetírók. Tinódi Lantos Sebestyén a temesvári várvédő Losonczy István emlékére írott verses krónikájában arról szólt, hogy Temesvár városának három kapuja volt, két bástyáját pedig földből építették. A város és a belső vár közötti kapcsolatot vízvár biztosította.³³ A kútfők a várat és a várost összekötő megerősített hídról tesznek említést.³⁴ A híd, illetve a „vízvár” megerősítését a források szerint a két török ostrom között végezték el. Temesvárról Istvánffy is hasonlóan írt elődeihez: ő is három kapuról tesz említést, valamint két bástyájáról (*propugnacula terra*), amelyeket Castaldo épített.³⁵ 1552. július 19-én kelt levelében Losonczy István Báthory Andrásnak és Miksa császárnak, magyar királynak intézett levelében arról számolt be, hogy a törökök 23 napja bombázzák Temesvár várának és városának falait (*murum arcis et civitatis*).³⁶

A török hódoltság idején a város erődítményét kibővítették, így a 17. század második felében már öt kapuról írnak a szemtanúk. Száz év elteltével azt írják, hogy a város vastag cölöpfallal rendelkezett, amely mögött néhol még fennmaradtak a középkori várfal maradványai, különösképpen az azabok kapujánál.³⁷ A források arról is beszámolnak, hogy a régi városfal ezen a részen 1577-ben, a löportár felrobbanásakor teljesen lerombolódott.³⁸ 1585-ban újabb tüzvész pusztította a várost.³⁹ A mészkö kváderekből épített torony Ottendorf

³⁰ Szakály Ferenc: Bernardo de Aldana Magyarországi hadjárata (1548–1552). Fordította: Scholz László. Bp., 1986. 282. 5. számú függelék.

³¹ Uo. 285.

³² Uo. 290–291.

³³ Tinódi Lantos Sebestyén: Krónika. Szerk. Szakály Ferenc–Dercsényi Dezső–Györffy György–Katona Tamás. Bp., 1984, 183.

³⁴ „*pons erat inter valles fossasque urbis nec non arcis*”. Szöke József: Hol állott a temesvári vizitorony. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, 31.évf. (1905) 1–2. sz. 95–97.

³⁵ Nicolaus Isthuanffii: Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1724. 200.; „*Temesarium urbs et arx celeberrima ...Habet duo contigua oppida ...quae quidem oppida, simulcum arce, fossa praealta aquis plena cingundur; et maius oppidum tres habet portas, quarum duas propugnacula crassiora, e terra materiaque iussu Castaldi ab Hispanis constructa muniunt. Et inter arcemque turris aquaria.*”

³⁶ Bucholtz, Franz Bernard von: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten: aus gedruckten und aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden-Band. 9, 606.

³⁷ Ottendorf, Henrik: Bécsről Temesvárig, 1663. Bevezető szöveggel, jegyzetekkel ellátta: Haţegan, Ioan. Temesvár, 2006. 11.

³⁸ Feneşan, Cristina: Cultura otomana a vilayetului Timisoara 1552–1716. Timişoara, 2006. 84.

³⁹ Uo. 85.

szerint Castaldo idejéből származik. Hasonlóan a nyugati oldalon található Kakas kapu (Horroskapi) is kőből épült a középkorban, fedett teteje volt, egyben óratorony is. A Soukapi erős négyszögletű torony. A Vértorony vagy Vörös torony ugyancsak négyszögletes, de gyenge építésű Ottendorf szerint. A város szélén való elhelyezkedése miatt kevésbé használják. Valószínűleg egyike a hódoltság alatt épült tornyoknak. A második ugyancsak hódoltságkori torony minden bizonnyal a Kuçuk Kalle Kapi ('Kis Várkapu'), a belső vár felé, mely fából készült és híd köti össze a külvárossal.

Írásunkban összegzett adataink alapján minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy a középkorban Temesvár városa igenis rendelkezett fallal, amelyet legkésőbb a 15. század utolsó évtizedeiben kezdtek el építeni és 1500 körül még nem volt befejezve. Hogy erre még sor kerül-e a későbbiekben, nem tudjuk. Egyáltalán mi volt a terv: a város teljes körbekerítése téglafallal vagy csupán annak egy bizonyos, a természet által kevésbé védett részének a megerősítése? Esetleg a déli városfal a város és vár között álló vízi toronyhoz kapcsolódott-e? Tény, hogy 1551-ben Temesvárt részben téglafal, részben palánk övezte. A városba vezető utak ellenőrzésére pedig kaputornyokat emeltek, amelyek közül kettő a források szerint kőből készült. Hogy ezek egy időben készültek-e a téglafallal, a jelenleg ismert írott forrásokból nem derül ki.

Úgy gondolom, teljesen nem vethetjük el egy korábbi keltezésre vonatkozó elmélet gondolatát, ahogy erre más mezővárosok esetében is van adat. Ilyen például Debrecen, amelynek Zsigmond király 1405-ben engedélyt adott, hogy „*kőfallal és kerítéssel vegyék körül, hogy ellenséges támadásoktól és rosszindulatú kártételektől menten élhessenek*”. A város köré valójában csak sánc, árok és palánkkerítés épült, 11 kapuval.⁴⁰ Újabban Szegeddel kapcsolatban is megfogalmazódott olyan feltételezés, mely szerint a vár bizonyos falszakaszai eredetileg a városfalhoz tartoztak volna.⁴¹

A régészeti kutatásoknak fontos szerepük van és lesz a városok fallal való megerősítésének kérdésében. Erre a várostörténeti kutatás is felhívta a figyelmet.⁴² Temesvár esetében a belvárosban végzett régészeti kutatások eddig részben igazolták a történeti adatokat. Sajnos nem volt alkalom pontosan ráírni a városfalra és a kaputornyokra, hiszen, mint mondtuk, nem áll rendelkezésre ebből a periódusból egyetlen valószínű helyrajz sem. Ráadásul a feltárások kiterjedtségét a belváros felújítási munkálatai szabták meg és sajnálatos módon a középkori előzmények felkutatása nem jelentett fontos szempontot a városvezetőknek. Sikertült azonban beazonosítani a hódoltságkori erődítés (többnyire palánkfal és árok) északi,⁴³ valamint délnyugati szakaszait,⁴⁴ ami további segítséget nyújt a középkori város behatárolásában.

⁴⁰ Tolnai Gergely: Palánkvárak Magyarországon. Budapest, 2011. 15., 62. j.; Gazda Anikó: A Debrecen körülvevő sánc és palánkvonal, és a XVIII. századi városkapuk helye. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1978. Debrecen, 1979. 177.

⁴¹ Feld István: A szegedi vár: egy eltűnt alföldi középkori erősség kutatásának módszertani kérdései. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59. évf. (2017) 1. sz. 259., 262.

⁴² Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *TSz* 46. évf. (2004) 2. sz. 5–6.

⁴³ 2015-ben végzett leletmentő ásatások során a jelenlegi Dóm tér északi oldalán került elő a hódoltságkori külső palánkfal északi szakasza. Diaconescu, Dragoș: *Observații arheologice privind linia exterioră de fortificație a cetății turcești a Timișoarei. Patrimonium Banaticum*, 6. évf. (2016) 165–179.

⁴⁴ A feltárások éppen e sorok írása idején zajlanak. Ez úton is köszönöm Gindele Róbert régész kollégának a leletek ismertetését.